

dr hab. prof. US Paweł Gut
ul. Królowej Jadwigi 20/15
70-262 Szczecin
służbowy
Archiwum Państwowe w Szczecinie
Ul. św. Wojciecha 13
70-410 Szczecin
oraz
Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego
Ul. Krakowska 71-79
71-017 Szczecin

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgr. Rafała Openkowskiego, *Archiwa Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1956–1989*, Toruń 2023, 367ss.

I. Wybór tematu i koncepcja pracy

Niepaństwowy ewidencjonowany zasób archiwalny, czyli archiwalia wytwarzane przez organizacje społeczne, polityczne, a także religijne, stanowi wyodrębnioną grupę dokumentacji wieczystej w ramach narodowego zasobu archiwalnego. Jedynie niewielki fragment tych materiałów przechowywany jest współcześnie w zasobach historycznych archiwów publicznych. Wynika to m.in. z obowiązujących w Polsce w przeszłości i obecnie przepisów archiwalnych. Dekret archiwalny z 1951 roku oraz przepisy go uzupełniające stanowiły, iż akta organizacji społecznych tworzyły państwowy zasób archiwalny i z tego powodu był w kręgu zainteresowania archiwów państwowych. Z kolei ustawa archiwalna z 1983 roku powróciła do stanu z dekretu o archiwach z 1919 roku, iż dokumentacja organizacji społecznych, podobnie jak wielu innych niepaństwowych podmiotów nie jest w zakresie zainteresowania – jak często określano wówczas nadzór archiwów państwowych – „państwowej służby archiwalnej”¹.

Dekret z 1951 roku był podstawą, iż w zasobach archiwów państwowych w latach 1951-1983 zgromadzono akta wielu organizacji społecznych ogólnopolskich i regionalnych, np. PTTK, PCK itd., lecz od 1984 roku dokumentacja wieczysta społecznych podmiotów przestała napływać do zasobu tych historycznych placówek archiwalnych. Obecnie w ramach ustawy archiwalnej oraz przepisów wykonawczych, m.in. z 2015 roku archiwa instytucji społecznych są w obszarze zainteresowania archiwów państwowych.

---

¹ Rafał Galuba, *Archiwa organizacji pozarządowych w polskim prawie archiwalnym 1918–2012*, w: *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. Tomasz Czarnota, Marek Konstankiewicz, Lublin-Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2015, s. 29-49.

Archiwa organizacji społecznych, generalnie instytucji niepaństwowych stały się w ostatnich latach przedmiotem zainteresowania środowiska naukowego. Ukazało się ostatnio kilka prac poświęconych tej problematyce². Szczególnie dotyczy to partii politycznych, zwłaszcza PZPR³.

Archiwalia Związku Harcerstwa Polskiego stanowią część niepaństwowego ewidencjonowanego narodowego zasobu archiwalnego i jak wyżej nadmieniono spuścizna tej organizacji młodzieżowej jest podzielona. Część archiwaliów wytworzonych przez chorągwie, hufce czy drużyny jest przechowywana w zasobach archiwów państwowych, co było wynikiem egzekwowania przepisów dekretu archiwalnego z 1951 roku wobec ZHP w latach jego obowiązywania. Akta harcerskie są w zasobach archiwów m.in. w Gdańsku, Krakowie czy Szczecinie.

Harcerstwo w Polsce stanowi jeden z symboli wychowania dzieci i młodzieży, a także patriotyzmu oraz wierności idei wolności. Dzieje tego ruchu, jak napisał w rozprawie doktorant, były przedmiotem licznych prac monograficznych i przyczynkarskich. Badacze przedstawiali dzieje drużyn, hufców, chorągwi czy całego ruchu harcerskiego w różnych okresach jego funkcjonowania. Szczególnie znaczenie w dorobku historiograficznym dotyczącym harcerstwa mają opracowania o działalności Szarych Szeregów w trakcie II wojny światowej czy też wkładu młodzieży skautowej w odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 roku i obronie państwowości polskiej w latach 1918-1921 (obrona Lwowa, wojna 20-roku). Ponadto dzieje harcerstwa były i są tematami prac dyplomowych studentów różnych kierunków, na co wskazał autor we wstępie do rozprawy.

Jak zaznaczył doktorant we wprowadzeniu do dysertacji w opracowaniach dotyczących harcerstwa praktycznie nie poruszono dotąd problemu archiwów tej organizacji, choć wielu autorów opracowań na temat ruchu skautowego i ZHP korzystało z archiwaliów tworzonych przez tą organizację. Pan mgr Rafał Openkowski wskazał jedną publikację, w

---

² Np. Władysław Horst, *Problemy archiwów organizacji politycznych, społecznych i zawodowych. Zasady gromadzenia, przechowywania i zabezpieczania zbiorów*, „Archiwista Polski” nr 1(45)/2007, s. 33-36. Szerzej w pracy zbiorowej: *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. Tomasz Czarnota, Marek Konstankiewicz, Lublin-Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2015, 207ss. Ponadto w licznych czasopismach ukazują się opracowania monograficzne i przyczynkarskie dotyczące archiwów organizacji społecznych.

³ Władysław Horst, *Kancelarie i archiwa Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej, Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej i Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1944–1990)*, Warszawa: Archiwum Akt Nowych, 2006. Inne przykładowe prace: Dariusz Magier, *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białej Podlaskiej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” nr 1(3)/2010, s. 91–105; Maria Tarnowska, Waldemar Szlachcic, *Akta Polskiej Partii Robotniczej w zasobie aktowym Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1977, nr 3-4, s. 429-446; Andrzej Choniawko, *Zasób archiwum byłego KW PZPR w Poznaniu i jego zawartość źródłowa*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny” t. 1 (1993), s. 73-79.

której scharakteryzowano dzieje archiwum Głównej Kwatery ZHP autorstwa Kai Drąg (Autorka omówiła historię archiwum we wstępie do przewodnika po aktach harcerskich z lat 1911-1939)⁴.

Doktorant, będąc sam harcerzem, a także absolwentem studiów archiwalnych i zarządzania dokumentacją, dostrzegł lukę badawczą, a przede wszystkim brak krytycznego spojrzenia na znaczenie dokumentacji w życiu harcerstwa i roli archiwów tej organizacji w działalności organizacji i jej dokumentowaniu. Pan mgr R. Openkowski podjął się przygotowania pracy poświęconej kancelarii, obiegowi dokumentacji i jej archiwizacji w strukturach ZHP tak na poziomie Głównej Kwatery oraz kwater chorągwi.

II. Konstrukcja pracy i jej treść

Opracowanie stanowi pracę z zakresu aktoznawstwa i archiwoznawstwa, jest przedstawieniem procesów aktotwórczych zachodzących w trakcie tworzenia dokumentacji, jej obiegu i archiwizacji, wytwarzanej przez Główną Kwaterę i kwater chorągwi w latach 1956-1989.

Niestety we wstępie autor nie omówił wymienionych wyżej cezur czasowych dysertacji. Wskazane w tytule daty 1956-1989 w dziejach harcerstwa polskiego są na pewno ważne. Pierwsza wyznacza odbudowę ruchu harcerskiego na fali odwilży październikowej 1956 roku w Polsce i na pewno stanowi kamień milowy w historii ZHP. Również rok 1989 jest wyrazistą granicą czasową, wynikającą z przekształceń ustroju w Polsce, wprowadzenia demokratycznych reguł w życiu politycznym i społecznym. W ruchu skautowym skutkowało to m.in. wyodrębnieniem się kilku nurtów w harcerstwie, prócz ZHP powstał Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej, także ZHP-1918, czy Stowarzyszenie Harcerstwa Katolickiego „Zawisza”. W przypadku skierowania dysertacji do druku autor powinien we wstępie cezurom czasowym monografii poświęcić odrębny akapit.

Dysertacja składa się z 5 rozdziałów rzeczowych, dzielących się na podrozdziały. Pracę uzupełniają wstęp, zakończenie, bibliografia, spis ilustracji i tabel.

Zgodnie z metodologią badań z aktoznawstwa i archiwoznawstwa w kolejnych rozdziałach autor dysertacji omówił dzieje harcerstwa w Polsce od jego narodzin w 1911 po 1989 roku, dalej przedstawił strukturę władz centralnych i komend chorągwi ZHP (rozdziały 1-2). W dalszej części dysertacji przeprowadził badanie kancelarii harcerskich na poziomie Głównej Komendy oraz komend chorągwi omawiając stosowane normatywy jak też

---

⁴ Kaja Drąg, *Przewodnik po zbiorach Zespół 1911–1939 oraz Zespół wspomnień i historii lokalnych z zasobu Muzeum Harcerstwa w Warszawie*, Warszawa 2016.

praktykę, odtworzoną na podstawie zachowanych oznaczeń i znaków kancelaryjnych stosowanych na dokumentach i aktach (rozdział 3). W czwartym i piątym rozdziale doktorant przedstawił organizację i funkcjonowanie archiwów (lokal, ewidencja, personel) Głównej Komendy, a także chorągwi oraz scharakteryzował zasoby tych placówek.

Tok narracji w dysertacji jest spójny i logiczny. Pan mgr Rafał Openkowski w pracy przekazał czytelnikowi olbrzymi, wręcz niewyobrażalny bagaż wiedzy szczegółowej i analitycznej. Autor bardzo szczegółowo omówił organizację ZHP w okresie będącym zasadniczym zakresem chronologicznym doktoratu tzn. lat 1956-1989, ale również pokusił się o analizę struktur skautingu na ziemiach polskich od jego początków w 1911 roku przez okres II RP, II wojny światowej (Szare Szeregi), odbudowę ZHP od 1945 roku, ale również w czasie „urawniłowki” w ramach komunistycznych organizacji młodzieżowych w latach 1949-1956. Podobny zabieg zastosował również w procesie badania kancelarii i obiegu dokumentu, a także organizacji i działania archiwum Głównej Komendy. Autor dokładnie omówił typ kancelarii i obieg dokumentacji w harcerstwie od początku działania tej organizacji po 1989 rok (rozdział 3). Z kolei w rozdziale 4. Funkcjonowanie archiwum GK ZHP w latach (1916-) 1956-1989 odniósł się do definicji archiwum organizacji społecznej, archiwum harcerskiego oraz definicji archiwum społecznego. W dalszej części rozdziału przedstawił organizację archiwów centralnych ZHP w kolejnych okresach działania tej organizacji (II RP, czas wojny, 1945-1949, 1956-1989) wraz z omówieniem przechowywanego w nich zasobu. W ostatniej części, w rozdziale 6 doktorant przedstawił archiwa chorągwi. W tym wypadku odniósł się generalnie do okresu wyznaczonego przez cezury ujęte w tytule dysertacji.

W tym miejscu można pokusić się o stwierdzenie, iż Pan mgr Rafał Openkowski opracował monografię kancelarii i archiwów ZHP w latach 1911-1989, a nie tylko w okresie 1956-1989. Być może, w przypadku publikacji dysertacji, co powinno mieć miejsce, autor powinien skorygować cezury obecnie widniejące w tytule rozprawy.

Warsztat naukowy doktoranta należy ocenić wysoko. Aparat naukowy jest rozbudowany, stanowią go przypisy, tabele, a także ilustracje. Przypisy zawierają odwołania do materiałów źródłowych (archiwalia, źródła drukowane), a także literatury przedmiotu. Autor w notach tych przedstawił m.in. szczegółowe dane dotyczące struktur organizacyjnych harcerstwa, organizacji komórek organizacyjnych, a także przeniósł z narracji głównej boczne wątki o charakterze przyczynkarskim. Również liczne tabele (20), a także ilustracje (92) zawierające diagramy i schematy organizacyjne itp., dalej zdjęcia przykładowych

dokumentów, teczek i innych form dokumentacji bardzo mocno podnoszą wartość merytoryczną pracy.

III. Baza źródłowa i literatura

W dysertacji autor wykorzystał pokaźną bazę źródłową, tak materiałów archiwalnych, jak też źródeł drukowanych oraz aktów prawnych. Archiwalia będące podstawą pracy pochodzą z zasobu 23 instytucji, w tym archiwów państwowych (17 AP-ów), a także Muzeum Harcerstwa w Warszawie (Archiwum Głównej Kwatery) wraz z Biblioteką oraz archiwów chorągwi Kujawsko-Pomorskiej i Warmińsko-Mazurskiej. Łącznie wykorzystał przeszło 100 jednostek archiwalnych.

Z zasobu archiwów państwowych, poza Archiwum Akt Nowych, wykorzystał jedynie akta dotyczące nadzoru nad archiwami zakładowymi. Szkoda, że jak w przypadku AAN – oczywiście w tych AP-ach, gdzie przechowywane są akta harcerskie – nie wykorzystał zespołów struktur regionalnych ZHP. Wskazać tu można AP w Szczecinie, gdzie przechowywany jest zespół nr 486 Związek Harcerstwa Polskiego, Komenda Chorągwi Zachodnio-Pomorskiej w Szczecinie (289 j.a. z lat 1945-1974).

Literatura przedmiotu obejmuje dwie części, pierwsza (opracowania) składa się z 97 pozycji książkowych dotyczących dziejów i organizacji harcerstwa, spraw związanych z zarządzaniem dokumentacją i archiwistyką, druga – artykuły w prasie i w pracach zbiorowych – składa się z 39 pozycji bibliograficznych dotyczących identycznych zagadnień, jak w części „opracowania”. Ten zabieg podziału literatury na dwie części przedmiotu raczej zaciemnia obraz wykorzystanych opracowań i artykułów. Autor powinien skomasować obie części w jeden spis bibliograficzny.

Ponadto grupa „Inne” składająca się z dwóch pozycji – korespondencji z Łukaszem Wnukowskim z AP Suwałki oraz wywiadu z Krystyną Chylińską doktorant powinien włączyć do grupy źródła.

IV. Uwagi szczegółowe

- W konstrukcji narracji doktorant często tworzy akapity zajmujące po kilka stron. W tych akapitach jednak zawiera on najczęściej kilka problemów, którym mógłby dedykować odrębne ustępy. Np. w podrozdziale 1.6. Harcerstwo w latach 1956-1989 całość wypowiedzi na 10 stronach składa się z dwóch akapitów, z których jeden z przeszło 9 stron, a wątków w nim poruszonych jest kilkanaście. Każdy z nich powinien stanowić odrębny ustęp w ramach podrozdziału.

- W cytowaniu źródeł archiwalnych niestety autor dysertacji wykazuje niedociągnięcia. W wykazie źródeł archiwalnych oraz w przypisach w odnośnikach do archiwaliów pochodzących z archiwów państwowych podane są tylko nazwy placówek (Archiwum Państwowe w Szczecinie) oraz sygnatury jednostek archiwalnych, lecz nie ma podanych nazw zespołów. W kilku przypadkach podane są numery zespołów w ramach przejęcia cytowania sygnatury wg wskazówek systemu „Szukaj w archiwach”: w AP Bydgoszcz (sygn. 6/1498/2440), AP Gdańsk (10/1414/1386) czy AP Leszno (34/821/0/13.4/358). Jednak w innych AP-ach można się tylko domyślać z kontekstu cytowanych archiwaliów, iż podane w przypisach sygnatury, podobnie jak przypadku ww. archiwów (Bydgoszcz, Gdańsk, Leszno) pochodzą z zespołów stanowiących zarchiwizowane registry tych placówek archiwalnych⁵. I tak w przypadku AP Szczecin autor korzystał z zespołu nr 385 Archiwum Państwowe w Szczecinie (1945-2003), sygn. 365-367 zawierające protokoły wizytacji składnic akt z lat 1951-1979. Związku z tym cytowanie powinno brzmieć powinno (choć wydawać może się tautologią, ale stosując w kolejnych powołaniach na źródło skróty można uniknąć już „masła maślanego”): Archiwum Państwowe w Szczecinie, Archiwum Państwowe w Szczecinie, sygn... (skrótom AP Szczecin, APS, sygn...). Z kolei w AP Przemyśl był to zespół nr 589 Archiwum Państwowe w Przemyślu sygn. 1471 – będąca teczką nadzoru nad ZHP Komenda Chorągwi w Przemyślu z lat 1980-1983 itd.

- s. 19/20 – w omówieniu powstania harcerstwa w zaborze pruskim doktorant mógłby poszerzyć literaturę przedmiotu o pamiętnik Józefa Gabriela Jęczkowiaka *Wspomnienia harcerza 1913–1918* opublikowany przez NDAP w 2015 w ramach serii źródeł czasów I wojny światowej⁶.

- s. 27 – w omówieniu problemu współpracy ZHP i Hitlerjugend (przypis 74-75) można byłoby dodać nowszą literaturę, np. artykuł Andrzeja Prinke, *Zapraszamy... ale bez Hakenkreuzów! Polsko-niemiecka wymiana grup młodzieżowych w latach 1936–1937*⁷.

- s. 205-214 – w podrozdziale 4.1. Miejsce, rola i zadania archiwum w ZHP prócz wskazanych prac doktorant powinien odnieść się do artykułu Rafała Galuby *Archiwa organizacji pozarządowych w polskim prawie archiwalnym 1918–2012* (patrz przypis 1), czy może też Władysława Horsta, *Problemy archiwów organizacji politycznych, społecznych i*

---

⁵ AP Bydgoszcz, nr zespołu 1498 Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 2440; AP Gdańsk, nr zespołu 1414 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 1386; AP Leszno, nr zespołu 821 Archiwum Państwowe w Lesznie, sygn. 358.

⁶ *Był czyn i chwała!... Józef Gabriel Jęczkowiak. Wspomnienia harcerza 1913–1918*, opracowanie Maria Frankel i Paweł Gut, Warszawa 2015 [Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienność. Biblioteka pamiętników z I wojny światowej z zasobów archiwów państwowych, tom trzeci].

⁷ Przegląd Archiwalno-Historyczny, t. V (2018), s. 83-98.

zawodowych. Zasady gromadzenia, przechowywania i zabezpieczania zbiorów (patrz przypis 2).

V. Konkluzja

Zrecenzowana dysertacja stanowi studium z zakresu aktoznawstwa i archiwoznawstwa i jest pierwszym tak obszernym opracowaniem dotyczącym kancelarii, akt oraz archiwów ruchu harcerskiego w Polsce. Praca, jak już wspomniano wyżej mogłaby być monografią tego tematu z okresu 1911-1989, a nie tylko w ramach cezur określonych w tytule. W trakcie prowadzonych badań nad kancelariami i archiwami harcerskimi doktorant wykazał się dobrym warsztatem naukowym, znajomością metodologii badań z zakresu archiwistyki i historii, szeroką wiedzą faktograficzną i umiejętnością syntezy i wyciągania wniosków. Ponadto w przedstawionej do oceny pracy widać zaangażowanie autora, pracowitość i skrupulatność. Pan mgr Rafał Openkowski przedstawił jasny i klarowny obraz funkcjonowania kancelarii, registratur i archiwów harcerskich, przemian zachodzących w ich funkcjonowaniu na przestrzeni czasu. W rozprawie podkreślił, iż ważną cezurą dla funkcjonowania obiegu dokumentów oraz ich archiwizacji miały wydane przez Główną Kwaterę w 1969 roku normatywy kancelaryjno-archiwalne. Ponadto autor wskazał na problemy związane z funkcjonowaniem archiwów harcerskich, ich częstą niedoskonałość organizacyjną, braki kadrowe itd.

Podsumowując, recenzowana praca doktorska Pana mgr Rafała Openkowskiego, napisana pod kierunkiem promotora dr hab. prof. UMK Wiesława Nowosada, spełnia wymogi ustawowe stawiane dysertacjom doktorskim (Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, art. 187 ust.1-3). Wnoszę o dopuszczenie Pana mgr Rafała Openkowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Szczecin, 1 września 2023 roku

Paweł Gut
